

شاعران مجمع البیان

دکتر سید عطاءاله افتخاری
استادیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد یاسوج
صغری احسانی
مربی دانشگاه آزاد اسلامی واحد یاسوج

تاریخ دریافت: ۱۳۸۹/۲/۱۲

تاریخ پذیرش: ۱۳۸۹/۳/۹

چکیده

شعر عربی به عنوان دیوان عرب طبعی ترین و طبیعی ترین کلام انسان آگاه به زبان و الفاظ این قوم است و به همین جهت استعمال‌های گوناگون و فراوانی دارد. در علوم مختلف ادبی و دینی شعر عربی شاهد اثبات آراء عالمان بوده و تفسیر مجمع البیان نیز از این امکان استفاده فراوانی برده است. مقاله حاضر تلاشی است تا صاحبان شواهد شعری تفسیر مجمع البیان را معرفی نمایند. با این تحقیق زمینه‌ای فراهم می‌گردد تا بتوان به ملاک‌های انتخاب سروده شاعران خاص جهت اثبات آراء یا تقریب نظریات به اذهان دست یافت. در این بررسی همه ادبیات موجود در تفسیر مجمع البیان بررسی شد و پس از تعیین تعداد ادبیات منتسب به هر شاعر، برخی از آنان به ترتیب فراوانی استفاده از اشعار آن‌ها مورد توجه قرار گرفت. آنچه ملاحظه می‌گردد این است که شاعران مورد استشهاد قریب به اتفاق اصل و نسب عربی خالص دارند و از آثار شاعران عرب زبانی که اصالت غیرعربی دارند گرچه اشعار آن‌ها فراوان هم باشد کمتر استفاده شده است.

واژه‌های کلیدی: شاهد، مجمع البیان، شاعر، بیت.

مقدمه

شعر به عنوان دیوان عرب در همه امور حیات این قوم نقش آفرین بوده است. در جنگ و صلح، مدح و ملامت، عشق و نفرت، و بالاخره خطابه و کتابت نقش این عنصر دلنواز همواره برجسته و پررنگ است. در کتاب‌های علمی اعم از صرف و نحو و بلاغت، تاریخ و تفسیر و لغت و دیگر علوم عقلی

و نقلی، شعر عربی ملازم و مساعد گویندگان و نویسندگان بوده است. تفسیر مجمع‌البیان شیخ طبرسی به عنوان یکی از معتبرترین تفاسیر اسلامی و شیعی نیز از اشعار شاعران مختلف استفاده فراوان برده و بیش از ۳۰۰۰ بیت شعر در جای جای این تفسیر مشاهده می‌شود.

این اشعار نوعاً جهت اثبات آرا و احکام در زمینه‌های گوناگون همچون معانی الفاظ، جایگاه لفظ در ترکیب، نکات بلاغی، اشارات تاریخی و... به کار گرفته شده است.

در این میان از سروده‌های برخی شاعران بیشتر و از برخی کمتر استفاده شده که یافتن اسباب و دلایل این امر نیز می‌تواند قابل توجه باشد.

آنچه در این مقاله تحت عنوان شاعران مجمع‌البیان مورد نظر است شناخت شاعرانی است که در تفسیر مجمع‌البیان از ابیات آن‌ها به عنوان شاهد استفاده شده و علاوه بر آن میزان استفاده از اشعار هر شاعر به دست آمده است.

نتیجه این بررسی می‌تواند جهت تحقیقات بعدی راه‌گشا باشد و زمینه بسیار خوبی است تا علت توجه پژوهشگران قرون پیشین به شاعران خاص روشن گردد.

برای انجام این تحقیق کتاب تفسیر مجمع‌البیان و نیز معجم الشواهد تألیف نگارنده این سطور و نیز کتب معتبر قدیمی مورد استفاده قرار گرفته، بدیهی است تعداد در خور توجه ابیات موجود در مجمع‌البیان و نیز تعدد شاعران مورد استفاده در این تفسیر دشواری‌های بسیاری را در امر تهیه و تدوین این مقاله پیش روی می‌گذارد.

در خصوص شاعرانی که از شعر آن‌ها به عنوان شاهد استفاده می‌شود، پیش از این مطالعاتی صورت گرفته اما در خصوص شاعران مجمع‌البیان اثری بدست نیامد.

در این مقاله ابتدا اسامی شاعران و تعداد ابیات مذکور از هر یک آورده شده و سپس مختصری از زندگانی برخی از شاعران که بیش از دیگران مورد توجه بوده‌اند به نگارش در آمده است؛ آنگاه در یک بررسی اجمالی سعی شده است سوالاتی که گره‌گشای تحقیقات آینده خواهد بود مطرح گردد.

جدول فراوانی استفاده از اشعار شاعران در تفسیر مجمع‌البیان

ردیف	نام شاعر	شماره
۱۲۴	الاعشى	۱
۷۳	امرؤ القیس	۲
۷۰	ذوالرمه	۳
۶۹	الفرزدق	۴

٥٦	٥	الجريير
٥٢	٦	زهير بن ابي سلمى
٥١	٧	النايغه الذيباني
٤٤	٨	لبيد بن ربيعه
٤١	٩	حسان بن ثابت
٣٥	١٠	ابوذؤيب الهذلي
٣٠	١١	الاحطل
٢٧	١٢	العجاج
٢٦	١٣	عدى بن زيد
٢٦	١٤	الكميت
٢٦	١٥	طرفه بن العبد
٢٥	١٦	عنتره بن شداد
٢٥	١٧	اميه بن ابي الصلت
٢٤	١٨	الحطيئه
٢٢	١٩	النايغه الجعدى
٢٢	٢٠	الراعى النميرى
١٩	٢١	كنير عزه
١٨	٢٢	ابوالنجم العجلى
١٦	٢٣	ابوطالب
١٤	٢٤	تميم بن ابي (ابن مقبل)
١٣	٢٥	امام على عليه السلام
١٢	٢٦	كعب بن زهير
١١	٢٧	عمرو بن كلثوم، بشر بن ابي حازم، اوس بن حجر، ابوالأسود الدؤلى
١٠	٢٨	النمر بن تولب، ابودؤاد الايادى
٩	٢٩	قيس بن الخطيم، الخنساء، حاتم طائى
٨	٣٠	ابو الزبير الطائى، الاحوص الانصارى، الاسود بن يعفر النهشلى، حميد بن ثور، مهلهل، يزيد بن مفرغ الحميرى، دريد بن الصمه، عبيد بن الابرص

- ٣١ كعب بن مالك الانصارى، صخر الغي الهذلي، تابط شرا، المثقب بن العبدى ٧
- ٣٢ عامر بن طفيل، عمرو بن احمد الباهلي، عمرو بن معديكرب، مجنون ليلى، هديه بن الخشرم، عمرو بن شأس الأسدى، المخيل السعدى، ابوكبير الهذلي، عبدالرحمن بن حسان الانصارى، جميل بثينه، ابودهبل الجمحى، احيحة بن الجلاح
- ٣٣ عبدالله بن رقيات، نصيب بن رباح، رؤبة، الطرماح، الشنفرى، الحارث المخزومى، ليلى الأخيلية، المرار الفقعسى، يزيد بن مفرع الحميرى، خفاف بن نديه
- ٣٤ الحارث بن حلزة، اعشى همدان، كعب بن سعد الغنوى، سلامة بن جندل، عبدالله بن الزبعرى، مضر بن ربعى الاسدى، عمرو بن أبى أحمر، اعشى باهله، النجاشى الحارثى، عدى بن الرقاع، ذوالاصبع العدوانى، ضابىء بن الحارث البرجى، النميرى
- ٣٥ الربيع بن الضبع الفزارى، سابق بن عبدالله البريرى، بشار بن برد، مزاحم عقيلى، ساعدة الهذلي، علقمه بن عبده، ابن هرمة، عمرو بن سالم الخزاعى، العرجى، أشهب بن زميله، خدّاش بن زهير العامرى، عبدالله بن زبير الاسدى، مسكين الدارمى، عروة بن الورد، المتلمس الضبعى، الاغلب العجلي، ابونخيله اسعدى، عبدالله بن رواحه، الطفيل الغنوى، سويد بن كراع، عوف القوافى، البعث بن بشر، أبوحية النميرى، قعخب بن ام صاحب، يزيد بن ضبه، ابوالاسود
- ٣٦ صالح بن عبدالقدوس، القتال الكلابى، جميل، الطفيل، السموأل، عبدالله بن معاويه، موسى بن جابر بن أرقم، ابومحمد الفقعسى، ابوقيس بن رفاعه، سعد بن مالك البكرى، ابراهيم بن هرمة، نهشل بن جرى، مالك بن خالد الهذلي، زياد الاعجم، ابومحجن الثقفى، قيس بن زهير، الأفوه الأودى، احمد بن يحيى، رزقاء اليمامة، هندبننت عتبة، ورقة بن نوفل، أنس بن زنيم، عمرو بن لجاء، معلوط بن بدل القريمى، سالم بن داره العطفانى، ثعلبة بن صعير المازنى، ابوالصخر الهذلي، عامر بن الأكوع، حلبة العذرى، عبيدالله بن مسعود الهذلي، حارثة بن بدر الغداني، جميل بن معمر، غيلان بن حريث، يزيد بن معاويه، متمم بن نويرة، المسيب بن علس، الوليد بن عقبه بن أبى معيط، سويد بن أبى كاهل، زيد الخيل، قيس ذريح الحصين بن حمام، عمرو بن امرىء القيس، الممزق العبدى، جعفر بن عليه الحارث،

- ٢ العامر العدواني، عبدالمطلب، عبدالله ابن همام السلولي، زيد بن عمر نفيل،
الجميع الاسدي، المقرش الاكبر، أبوخراش الهذلي، بنت بهدل، المتلمس،
المقرش أصغر، ضمرة بن ضمرة النهشلي، راشد بن شهاب اليشكري، عروة
بن حزام، الأضبط بن قريع السعدي، توبه ابن الحمير، عامر بن جوين
الطائي، عمرو بن عروة، عمرو بن ملقط، عبد يغوث الحارثي، مالك بن اسماء
الفزاري، منظور بن مرثد الاسدي، كثير بن عبدالرحمان
- ٣٧ ابو الرعاء الغساني، ابوصدقه الزبيري، محرز بن المكعب الضبي، يحيى بن
وائل الخارجي، عمرو بن الأيهم الثعلبي، المنذر بن حسان، قيس بن جعده،
تميم بن اسد خزاعي، عدى بن وداع الازدي، اوس، مرحب يهودي، فضل
بن عباس ابن عتبة بن ابي لهب، نافع بن لقيط الفقعسي، الأسود بن يعفر، ابن
عينيه، يزيد بن ضبه، ابن عبد ربه الاندلسي، معن بن اوس المزني، ابو اسماء
بن الضريبة، الاعشى بن الثعلبة، سماعة بن أشمول، غريفة بن مسافع
العبسي، عقبه المضرب، جزء بن ضرار، جنوب الهذلية، ضابيء بن الحارث
التميمي، عتبان بن أصيله، زيادة بن زيد الغدري، جذيمة الابرش، ذو جدن
الحميري، يزيد بن ضبه الثقفي، كثير، العباس بن الاخنف، عائشة بنت سعد
بن ابي وقاص، سنان بن الفحل، علي بن الجهم، عمرو بن قعاس المرادي،
عبيدالله الجحفي، عمرو بن الداخل، سعد بن مالك بن ضبيعه، الحارث بن
عباد، مالك بن الحارث، حارث بن ضرار النهشلي، ضرار بن نهشل،
ابوجلد الشيكري، المفضل الضبي، العجيز السلولي، فراص بن عتبة الأزدي،
البرتي، حضرت آدم، فضلة السلمي، ليبد بن ربيعه العامري، عبدالمناف
الهذلي، حجاج بن يوسف، المقنع الكندي، منظور الوبري، عبدالمناف بن ربع
الهذلي، الحارث بن دوس الايادي، عبد بنى الحسحاس، الهذلي، اللحياني،
حطايط اليربوعي، مالك بن نويرة، سارية الديلي، ابواناس برادر ساريه، هند
بن معبد، سيرة بن عمرو الاسدي، بجير بن زهير المزني، خارجه بن الفليح
المللي، مجنون بن الحرماز، يزيد بن الحكم الثقفي، ايمن بن خريم الاسدي،
قيس بن سعد، ابو منصور الثعالبي، ابوالفضة، عطارد بن قران، المتبني،
ابوالطمحان القيني، ابوتمام، حسين بن علي، محمد بن بشير الرياشي صفي
بنت عبدالمطلب، محمد بن حازم الباهلي، العرنديس، التوام اليشكري، شقيق
بن جزء الباهلي، شمعة بن الاخضر، التحيف الخدري، الربيع بن زياد،
عيسى بن عمر، الحارث بن وعلة الجرمي، وعلة الجرمي، زيادة بن زياد

- ١ العدوى، الأبيرد اليربوعى، عكرشه ابوالشغب، ابى أحمر، المشؤوم، الأقيشر
 الأسدى، الخرنق بنت بدر بن هقان خواهر طرفة، مضر بن ربيعى، ابراهيم
 بن متمم بن نويرة، ابن عنقاء الفزارى، عبدالرحمن العتبى، عمران السدوسى،
 الاشعرالرقبان الأسدى، العجاج بن رؤبة، مروان بن سليمان، كنزة ام شملة
 بن برد المنقرى، المعقر بن حمار البارقى، مرادس بن أبى عامر، راشد بن
 عبدربه، زيد الخيل الطايى، ابوالجون، نصيب الأسود، الزبرقان بن يزيد،
 عبدالله بن أراكة الثقفى، المثنى الطهوى، زيد بن عمرو القرشى، نبيه بن
 الحجاج سعيد بن زيد بن عمرو بن نقييل، عبدالملك الحارثى، خالد بن
 علقمه، ابن بجرة الطائى، عبدالرحمن بن جمانه المحاربى، الدعجاء بنت
 وهب، الاعشى قيس بن ثعلبه، خرقة بن نباته، ابو شبل عصم بن وهب،
 حميد الأرقط، الاسدى، نهشل بن حرى، عبدالله بن المعتز، العتيبى، جوبة بن
 عابد، سليمان بن ابى دياكل، البردحت الضبى، عمرو بن عبدود، علقمة بن
 قرط، عمارة بن عقيل، عبدالله بن عمرو بن مخزوم، ابو عبدة الكلابى،
 ابوالنجم العجيلى، الغدافر، المبلد بن حرملة، عروة بن أذنيه، عبدالمطلب بن
 هشام، خالد بن وليد، طليحة بن خويلد الاسدى، حارث بن عباد البكرى،
 عبيد بن الابرس، نهار ابن اخت مسيلمه، ذوالكلب الهدلى، عمرو ذوالكلب
 الهدلى، امية الهدلى، لاقرع بن المعاذ، الحارث بن عيار، النوار بنت جل،
 حضرمى بن عامر، المتنخل، عبدالرحمان بن زيد، أوفى بن مطر، ابوتمام
 الطائى، منسوب به امام حسين (ع)، حميدة بنت النعمان بن بشير، عروة بن
 أذية، الربيع أبى الحقيق، سعية بن غريص، ثروان الملكى، عبدالله بن ايوب
 التميمى، عوف بن محلم الخزاعى، عبدالله بن عنمة، أبودجانه سماك، معبد
 الخزاعى، عبدالعزيز بن زرارة الكلابى، الحارثى، مسافع بن عبد مناف،
 بشامة بن عمرو بن هلال، ابن الدمينه، بلعاء بن قيس، مسافع اللبى، عمير بن
 قيس بن جذل الطعان، الحسين بن السعد، شمر بن الحارث، عمرو بن يربوع
 بن حنظله، بجير بن عبدالله بن عامر، معاويه بن البكر، حميد بن حريث،
 هشام الرقاشى، عظام بن عبدة الزمانى، عمرو بن براقه، حريث الطائى،
 ابوساسان، مالك اشتر، المقشعر بن جديع، سحيم بن وثيل، عبدالله بن
 عبدالاعلى، ابن مهديه، باعث بن صريم اليشكرى، ابن عوف اليشكرى، ابن
 وضاح اليمن، مسعدة بن البخترى، محمود الوراق، طريف العنبرى، ابن
 الأخرز، ابن الرومى، على بن العباس النوبختى، رشيد بن رميض، الحطم

- ١ القيسي، عمرة الخثعميه، البريق الهذلي، الموج بن زمان، برج بن مسهر، حاجز بن عوف، عبدالله بن الحمير، المتوكل الليثي، الاعمى الشريف، حكيم بن حبله، هوبر الحارثي، الحارث بن امية، ابن القيس الرقيات، المعلى بن حمال العبدى، خالد بن نوفل الكلابي، عمران بن حطان السدوسي، قريط بن انيف، عمرو الزبيدي، الارزق بن طرفه، خزر بن لوذان السدوسي، ابن مزاحم الثمالي، امام صادق، سويد بن عامر المصطلقى، عمرو الجنبى، الأحول الكندى، محمد بن ادريس الشافعى، ابوبكر الشبلى، أخوص بن عبدالله الرياحى، كعب بن جعيل، أبو الغول الطهوى، خزيمه القضاعى، نفيل بن حبيب، الشماخ بن ضرار، فروة بن مسيك المرادى، خطام المجاشعى، بشامة بن حزن النهلى، على بن بلال بن سليم، عمرو بن عدى اللخمي، ام الهيثم، سمر الحنفي، عبدالشارق الجهنى، يزيد بن الصعق، فرعان بن اعرف التميمي، معاذ ليلي، ام الورد العجلانيه، ابونواس، عماره بن عقيل، سماك بن عروة العامري، الحارث بن سمي الهمداني، خالد بن زهير الهذلي، شبيب بن البرصاء، خالد بن زهير ابن اخت ابى ذؤيب، المرقش، عبدالله بن كريز، عارق الطائي، الشمردل اليربوعى، ابو عمرو بن العلاء، حاضنة دايه الاحتف، خوات بن جبير، ابن مياده، طريح بن اسماعيل الثقفي، عميرة بن جعل التغلبي، حمران البرتي، قيس بن الملوّح، الحارث بن خالد، زهير بن جناب الكلبي، سحيم بن وثيل اليربوعى، عمرو بن عدى، سمنون، عامر المجنون، الأسعر الجعفي، الأشعث بن هلال، عذافر الكندى، ابو قيس صرمة أبى أنس، زراره بن سعد، عمرو بن قميته، سليمان بن قته، مصعب بن الزبير، المنتخل اليشكري، سحيم، الأسعر الجعفي، سهيم عبد بنى الحسحاس، يعلى الاحول الازدى، عبدالله بن عباس، المشمرج بن عمرو الحميري، عمرو بن جابر الحنفي، قيس بن جروة الطائي، خنظلة بن أبى عفراء، وهب بن عبد بن قصي بن كلاب، المنتخل الهذلي، هميان بن قحافه، أيمن بن خريم بن فاتك الاسدى، الحادرة ابوقيس صيفى بن عامر بن الأسلت، سليمان بن زيد العدوى، سويد اليشكري، قراد بن حنش الصاردى، ذوالخرق الطهوى، مقيس بن صبابه، الخطيم التميمي، امرأة بن بنى قشير، بيهس الغدرى، سعدى بنت الشمردل السعدى، عباس بن عبدالمطلب، لقيط بن يعمر، محمد ابن بشير، قيس بن الحدّاديه، عمرو بن حممه السدوسي، الرجال بن هند الاسدى، العجيز بن عبدالله السلولى، غيلان بن سلمة، الوليد بن يزيد، مساور بن هند،

- ۱ المرزد الغطفانی، کعب بن جعل، منذر بن درهم، ابوالخزر الحمانی، معقر بن حمار البارقی، حمید الأمجی، جناک اخو بنی بکر بن کلاب، ابومسکین، میسون بنت بحدل، عمرة بنت درید بن الصمة، عوف بن الأحوص، عبدالله بن همام، ذی الخرق، عمارة بن طارق، خلف الاحمر، الرع بن معاذ القشیری، مرزد بن ضرار، کرمة بنت ضلع

۱- الاعشى

میمون بن قیس بن جندل از بنی قیس، کنیه او ابوبصیر و به اعشی بکر و اعشی کبیر معروف است. او که یکی از اصحاب معلقات ده گانه است، به دیار پادشاهان و امیران از عرب و فارس راه می یافت؛ شعر می گفت و صله می گرفت. او عمری طولانی داشت، اسلام را درک کرد اما مسلمان نشد. وی کثیرالشعر است و در همه ی فنون شعر گفته است و «اولین شاعری است که در وصف خمر شعر سروده است». (الصولی، اشعار الاولاد الخلفاء، ۱۹۸) الاعشى بسیار شراب می نوشید. «از او پرسیدند بهترین خوشی دنیا چیست؟ گفت: شرابی ناب که دخترکی ساقی آن باشد». (الجاحظ، البیان و التبيين، ۳۳).

۲- امرؤ القیس

«او امرؤ القیس بن حجر بن الحارث یا بن حجر بن عمرو بن معاویه بن الحارث یا امرؤ القیس بن السمط بن امری القیس بن عمرو بن معاویه بن ثور است.» (الاصفهانی ابوالفرج، الاغانی، ۵۷۶۰) است. مادر او فاطمه خواهر کلیب و مهلهل تغلبی است. پدر او حجر در جنگ با بنی اسد کشته شد. چون خبر مرگ پدر به امرؤ القیس رسید گفت: که زن و شراب را بر خود حرام کردم تا وقتی که ۱۰۰ تن از بنی اسد را بکشم. «از او فرزند پسر به دنیا نمی آمد و در عین حال بسیار متعصب بود و فرزندان دختر خود را به قتل می رسانید» (ابن الجوزی، اخبار النساء، ۱۸۱) «او بر همه شاعران عرب مقدم است». (الوزیر المغربی، ادب الخواص، ۱۶۹) از حضرت رسول اکرم نقل شده است که فرمود: «او رهبر شاعران و پرچم دار آن هاست.» (ابن عبد ربه الاندلسی، العقد الفرید، ۳۹۵۷)

۳- ذوالرمه

ابوالحارث غیلان بن عقبه العدوی معروف به ذوالرمه در یمامه متولد شد و در همان جا بزرگ شد؛ سپس مسافرت‌های زیادی به عراق به خصوص بصره و کوفه داشت. به دختری به نام میه دل باخت و در اشعارش گاه با نام میه و گاه خرقاء به او اشاره داشت. ذوالرمه در جدل میان جریر و فرزددق، فرزددق را برعلیه جریر یاری کرد و در سال ۱۱۷ هجری وفات یافت. «او از طبقه دوم شاعران اسلامی است». (ابن تغری بردی، النجوم الزاهرة فی ملوک مصر والقاهرة، ۵۱۴)

«ذوالرمه یکی از عشاق معروف عرب به‌شمار می‌رود». (عبدالرحیم العباسی، معاهد التنصیص علی شواهد التلخیص، ۱۸۱۵)

حضرت رسول اکرم به او فرمود: «انت سید اهل الوبر». (ابن خلکان، وفيات العیان و ابناء اهل الزمان، ۲۶۵۸)

۴- الفرزدق

ابوفراس غمّام بن غالب بن صعصعه ملقب به فرزددق در سال ۶۴۱ میلادی در بصره متولد شد. پدر او مردی آبرومند و بخشنده بود و اجداد وی از اشراف قبیله تمیم بودند. او در چنین خانواده‌ای اما در میان بادیه‌نشینان بزرگ شد. فرزددق زبانی تیز و نیش‌دار دارد و بنی امیه نتوانستند به او اعتماد کنند. در زمان زیاد بن ابیه تهدید شد و لذا از بصره آواره گردید و به مدینه، مکه، یمن، بحرین، فلسطین، دمشق و رصافه مهاجرت می‌کرد. او بسیاری را مدح و هجو کرد. او همچنین حجاج را هجو کرد اما بعدها در اثر ترس به عذرخواهی پرداخت و به حق بنی امیه اعتراف کرد.

اما فرزددق همان کسی است که در مقابل خلیفه اموی (هشام) حضرت امام زین العابدین را با اشعاری معرفی کرد.

«هذا ابن خیر عبادة الله کلهم هذا التقی النقی الطاهر العلم».

(البغدادی عبدالقادر، خزانه الادب، ۹۷۰۴)

و هم او بود که «حضرت امام حسین بن علی را در راه کوفه دید و به او گفت: دل‌های مردم کوفه با توست و شمشیر آن‌ها با معاویه». (النویری، نهایة‌الارب، ۱۵۷۷)

۵- جریر

ابوخزرة جریر بن عطیه بن حدیفه از شعرای اسلامی طبقه اول (ابن سلام الجمحی، طبقات فحول الشعراء، ۲۲۳) در یمامه متولد شد (حدود سال ۳۳ هجری) پدر او مردی است بخیل، گمنام و کم‌ارزش و به همین جهت جریر با فقر و خشونت در میان قبیله خویش بزرگ شد و گوسفندان

پدرش را به چرا می برد؛ اما در عین حال زبانی فصیح و طبعی شاعرانه داشت. بسیاری از قبیله خود و مخالفان قبیله را هجو کرد. «او هشام بن عبدالملک را مدح نمود» (ابن هشام، السیره النبویه، ۱۵۷) همچنین معاویه و افراد دیگری از بنی امیه را مدح کرد... و قوی ترین هجو در اسلام از آن اوست (ابن تغری بردی، النجوم الزاهره، ۶۲۵)

۵- زهیر

زهیر بن ابی سلمی، شاعری از قبیله مضر، حدود سال ۵۳۰ میلادی در نجد متولد شد و حدوداً یک سال پیش از مبعث پیامبر وفات یافت (المرزوقی، الازمنه و الامکنه، ۱۲۶۳) او همواره دعوت به خیر و صلاح می کرد و طرفدار حق بود. او مرد عقل و میزان است و از جنگ و درگیری گریزان می باشد. «زهیر یکی از سه شاعر متقدمی است که قصائد بزرگ آن‌ها الحولیات نامیده می شود». (الجاحظ، البیان و التبین، ۲۸۸) و «یکی از چهار نفری است که در شاعرترین عرب بودن آن‌ها اتفاق نظر وجود دارد... او بیش از همه می تواند معانی بسیار را در الفاظی اندک جمع نماید و از همه بهتر مدح می کند و در حکمت شعر می گوید». (الثعالبی ابوالمنصور، لباب الآداب، ۱۸۰)

۷- النابغه الذبیانی

ابوامامه زیاد بن معاویه ذبیانی شاعری است که بیش از توجه به قبیله و جنگ‌ها و قهرمانان آن به دربار پادشاهان پیوست. ابتدا به پادشاهان حیره ملحق شد و از عمروبن هند و النعمان هدایای زیادی گرفت؛ آنگاه به دلیل غضب پادشاه فرار کرد و به دربار غسانیان رفت و پس از مدتی با سرودن اعتذاریه به دربار دوست خویش نعمان بازگشت. «او در اعتذار بسیار زیبا شعر می سراید بطوریکه گفته اند هرگاه نابغه بترسد، شاعرترین شاعران است» (ابن حمدون، التذکره الحمدونیه، ۲۳۴۲) «اینکه نابغه ملوک را مدح می کرد و صله می گرفت و در مقابل نعمان، پادشاه عراق سر فرود آورد موجب سقوط منزلت او شد» (القیروانی ابن رشیق، العمده، ۱۴۱)

۸- لبید بن ربیعہ العامری

لبید بن ربیعہ بن مالک عامری و کنیه او ابو عقیل است او از شاعران و پهلوانان عرب جاهلی است و اسلام را درک کرد و همراه هیأتی از بنی کلاب خدمت رسول اکرم رسیدند و مسلمان شده و به قبیله خویش بازگشتند. سپس به کوفه رفت و تا پایان عمر در آنجا ساکن بود. گویند «در اسلام جز یک بیت شعر نگفت و... و هنگامی که عمر از او خواست شعر بخواند، سورة بقره را خواند». (ابن قتیبہ، الشعر و الشعراء، ۲۸۲)

«سال وفات او را همزمان با ورود معاویه به کوفه جهت صلح با امام حسن ذکر کرده‌اند».
 (ابن ابی‌الدنیا، الاشراف فی منازل الاشراف، ۷)
 «او اعتقاد راسخی به خدا دارد و گفته است:
 الاکل شیء ما خلا الله باطل و کل نعیم لا محاله زائل»
 (الثعالبی ابومنصور، الاعجاز و الایجاز، ۱۵۱)

۹- حسان بن ثابت

ابوالولید حسان بن ثابت در خانه‌ای آبرومند در مدینه متولد شد. آنگاه غسانیان را مدح کرد و سپس به پادشاهان حیره پیوست و آن‌ها را ستود آنگاه مسلمان شد و با زبان خویش دین را یاری کرد. اکثر اشعار حسان در هجاء و بقیه در مدح و وصف مجالس لهو و شراب است. حسان به فرمان حضرت رسول در رثای جعفر طیار، زید بن حارثه و عبدالله بن رواحه شعر گفته است. (المبرد، التعازی و المراثی، ۴۰۶)
 او شاعری ترسو و از کم‌ترین درگیری با پادشاهان هراسناک بود. (ابن حمدون، التذکره الحمدونیه، ۱۳۷۷)

۱۰- ابوذؤیب الهذلی

ابوذؤیب خویلد بن خالد هذلی از شاعران مخضرم است. او مسلمان شد و در سال ۲۶ هجری همراه با عبدالله بن سعد در جنگ آفریقا شرکت جست، سپس با ابن زبیر به مصر بازگشت. پنج فرزند او به بیماری طاعون مبتلا شده و درگذشتند و او در وصف فرزندانش مرثیه‌ای سرود که مشهور است.
 «حسان بن ثابت او را در میان شاعران عصر خود از همه برتر می‌داند». (الصفدی صلاح‌الدین، الوافی بالوفیات، ۱۰۸۶۱)
 «گویند هذیل از همه مردم شاعرترند و بهترین شاعر آن‌ها ابوذؤیب است». (الثعالبی ابومنصور، الاعجاز و الایجاز، ۱۵۵)

۱۱- الاخل

ابومالک، غیاث بن غوث بن الصلت ملقب به الاخل حدود ۶۴۰ میلادی در حیره متولد شد. پدرش از بزرگان قبیله خود بود. او در کودکی مادر خود را از دست داد و به دلیل سنگدلی‌های نامادری در روح خود نوعی خشونت را احساس کرد. از فرزدق نقل شده است که اخل از برترین شاعران است. (ابن ابی‌الدنیا، الاشراف فی منازل الاشراف، ۲۰۰)

از جریر نقل شده است «اخطل اشعاری در دل داشت که تا زمان مرگ آن‌ها را اظهار نکرد» (ابوعلی القالی، الأملی، ۱۱۵۳)
 گفته‌اند که «از فضل جریر این است که با وجود دشمنی، برخورد و هجو و مفاخره میان او و اخطل، اخطل را در شعر بر خود ترجیح داده است». (المعافی بن زکریا، الجلیس الصالح الکافی، ۱۶۰۷)

۱۲- العجاج

ابوالشعنا عبدالله بن رؤبه بن لبید از قبیله بنی تمیم در جاهلیت متولد شد و در آن دوره شعر گفت و سپس اسلام را درک کرد و مسلمان شد و تا دوره ولید بن عبدالملک زیست. العجاج اولین کسی است که پرچم رجز را برافراشت و آن را همچون قصیده بلند و دارای ترکیب ساخت. «عجاج بر عبدالملک وارد شد. عبدالملک گفت شنیده‌ام که نمی‌توانی خوب هجو بسرای. عجاج گفت آن‌که بتواند ساختمان بسازد به خوبی قادر است خیمه‌ای را خراب کند». (الحصری القیروانی، زهر الآداب و ثمر الالباب، ۱۳۱۰)
 «عجاج را عجاج لقب داده‌اند به دلیل این بیت:

حتى یعجّ ثخناً من عجعجا   یودی المودی و ینجو من نجا»
 (ابن درید، الاشتقاق، ۴۶۵)

۱۳- عدی بن زید

عدی بن زید بن حماد بن ایوب از بنی تمیم در خانواده‌ای بزرگ در حیره متولد شد. پدرش در کاخ پادشاهان ایرانی تربیت شد و مدتی هم حکومت جیره را بر عهده داشت. عدی به روش اشراف زادگان ایرانی تربیت شد و مدتی در دربار پادشاهان ایرانی در مدائن زندگی کرد. او بر زبان‌های عربی و فارسی تسلط کامل داشت.
 «عدی بن زید با روشی زیرکانه نعمان را به [کسری] معرفی کرد و نعمان به حکومت عراق دست یافت اما در اثر دسیسه اطرافیان عدی به زندان افتاد و در آنجا به قتل رسید». (نشان الحمیری، الحورالعین، ۱۲۰)

۱۴- الکمیت

الکمیت بن زید الاسدی در سال ۶۰ هجری در کوفه متولد شد و زندگی خود را در همین شهر در جوار علم و فرهنگ سپری کرد. او دارای مذهب شیعه زیدی بود و از معتزله حمایت می‌کرد. بیشترین اشعار او درباره بنی‌هاشم و آل علی (ع) است. از ابوعکرمة نقل شده است که «اگر شعر کمیت نبود لغت ترجمانی نداشت». (البغدادی عبدالقادر، خزانه الادب، ۲۶۶)

از قول حضرت رسول اکرم نقل شده است که در مورد کمیت فرمود: «خدا تو را جزای خیر دهد؛ و از او تمجید کرد». (عبدالرحیم العباسی، معاهدالتنصیص، ۱۴۹۵)

۱۵- طرفه بن العبد

طرفه بن العبد بن سفیان شاعر بحرینی که در کودکی پدر را از دست داد و در جوانی شاعری توانا شد به طوری که یکی از شاعران معلقات سبع بشمار رفته است. بسیار هجو می‌کرد و در هجاء بی پروا بود و به همین جهت در جوانی در حالی که بیش از بیست و چند سال از عمرش نمی‌گذشت کشته شد. «گرچه امیر بحرین که مأمور قتل او بود وی را از دستور کشته شدنش آگاه ساخت و از او خواست که بگریزد اما طرفه زیر بار نرفت و جان به جلا داد سپرد». (قرشی ابوزید، جمهره اشعارالعرب، ۱۱۹)

«از اخطل پرسیدند کدام شاعر است که چون مدح کند رفعت بخشد و چون نکوهش کند فرو کشد. گفت: الاعشی سپس طرفه». (ابوالفرج الاصفهانی، الاغانی، ۵۳۹۰)

از جریر نقل شده که «شاعرترین عرب طرفه بن العبد است». (ابوعلی القالی، الامالی، ۱۱۵۲)
(دومین شاعری که قصیده‌اش به کعبه آویزان شد طرفه بود) (البغدادی عبدالقادر، خزانه الادب، ۲۳۱)

۱۶- عنتره

عنتره بن عمرو بن شداد عبسی یکی از پهلوانان و شاعران معروف عرب و یکی از اصحاب معلقات هفت‌گانه است. مادر او کنیز بود و بر اساس رسم اعراب پدر فرزندی او را اعلام نمی‌کرد و گاه که قهرمانی و شجاعتی از او سر می‌زد پدرش به‌طور موقت او را به فرزندی می‌پذیرفت.

«او را غربه می‌گویند به دلیل این که مادرش سیاه است». (ابوعبیده، الدیاج، ۳۵)
«شاعرترین قهرمانان عرب سه تن هستند عنتره بن شداد و ...». (ابراهیم البیهقی، المحاسن و المساوی، ۹۱۱)

«او را عنتره الفوارس گویند به دلیل درگیری‌های بسیار با پهلوانان عرب و حمله به محله های آن‌ها». (النشابی الاربلی، المذاکره فی القاب الشعراء، ۲۹)

۱۷- امیه بن ابی الصلت

امیه بن ابی الصلت بن ابی ربیع از قبیله عیلان است. او برخی کتاب‌های قدیم خصوصاً تورات را مطالعه کرد و خود نیز فطرتاً علاقمند به دین بود. در سفرهای تجاری خود به شام با برخی از اصحاب دین ملاقات کرد و در نتیجه به زهد و عبادت پرداخت. شعر او از نظر الفاظ خاصی که در میان شاعران عرب مرسوم نبوده است متفاوت است.

«برخی علما می‌گویند اگر حضرت رسول اکرم مبعوث نمی‌شد بنی ثقیل ادعا می‌کردند امیه پیامبر است». (ابن درید، الاشتقاق، ۵۳۹)

«در حالی که از قول پیامبر اکرم نقل شده است کاد امیه یسلم». (ابن جوزی، المدهش، ۱۰۰)

۱۸- الحطیئه

جرول بن اوس بن مالک عبسی، شاعر مخضرم در خانواده ای گمنام متولد شد. از همه انسان‌ها ناخوشنود بود و حتی خود و پدر و مادرش را هجو کرد. زبان او در مردم تیزتر از خنجر بود و با مدح و هجو و با هر روشی و هر مذهب کلامی کسب روزی می‌کرد تا این که در سال ۵۹ هجری درگذشت «لقب او حطیئه است به دلیل کوتاهی قد و نزدیکی او به زمین. بعد از وفات حضرت رسول اکرم مسلمان شد». (ابن قتیبه الدینوری، الشعر و الشعراء، ۳۸۸)

«او از فحول شعرا است و از فصیح‌ترین آن‌ها اما انسان شروری بود و پیوسته نسبت خود را میان قبایل مختلف تغییر می‌داد». (ابن شاکر الکتبی، فوات الوفيات، ۴۹۲)

۱۹- النابغه الجعدی

ابولیلی عبدالله بن قیس بن جعدہ بخشی از عمر خود را در جاهلیت گذراند و سپس مسلمان شد و مدت زیادی در دوران اسلام زندگی کرد. چندی در مدینه اقامت داشت و در زمان عثمان به بادیه بازگشت. در جنگ صفین با دست و زبان حضرت علی (ع) را حمایت کرد.

«نابغه جعدی [پس از این که در جاهلیت شعر می‌گفت] مدت سی سال سخن نگفت و آنگاه زبان به شعر گشود و در سن یکصد و بیست سالگی در اصفهان درگذشت» (المعافی بن زکریا، الجلیس الصالح، ۲۳۴۴) «او را در شعر خمار بواف، و مطرف بالآف گفته‌اند یعنی شعر او نامتناسب و برخی خوب و برخی کم ارزش است». (البطلیوسی، الحلل فی اصلاح الخلل، ۳۸۴)

۲۰- الراعی النمیری

عبید بن حصین بن معاویه النمیری ملقب به الراعی از قبیله مضر و از فحول شاعران محدث است. علت لقب دادن او به الراعی این است که بسیار وصف شتر کرده و برخی گفته‌اند او هم خود چوپان شتران بوده است. شعر راعی در تصویر زندگی چوپانان و وصف شتر و سایر حیوانات معروف است.

برخی تأکید کرده‌اند «او چوپان نبوده بلکه به خوبی شتر را وصف کرده و به این دلیل الراعی نام گرفته است» (ابن الجوالیقی، شرح ادب الکاتب، ۲۴۸). «او البته عبدالملک مروان را مدح کرده است». (ابن المبارک، منتهی الطلب من اشعار العرب، ۱۳۰۹)

۲۱- کثیر عزه

کثیر بن عبدالرحمن بن الاسود از قبیله خزاعه و از اهالی مدینه است اما بیشتر عمر خود را در مصر ساکن بوده است در سال ۴۰ هجری متولد و در سال ۱۰۵ هجری وفات یافت. در کودکی پدر را از دست داد و تحت سرپرستی عمویش زندگی کرد. عمو او را به چوپانی گله شتر خویش گمارد تا هم از نادانی جوانی او و هم دوستی با افراد ناباب جلوگیری کند. شهرت او به علت عشق وی به زنی به نام عزه است و همچنین عشق عزه به وی. «او از شیعیان غالی بود که اعتقاد دارند انسان پس از مرگ به دنیا باز می‌گردد و یکی از عشاق معروف عرب است». (الیافی، مرآه الجنان، ۴۴۷)

۲۲- ابوالنجم العجلی

الفضل بن قدامه العجلی از قبیله بنی بکر از بزرگترین شاعران رجزسرا است. نبوغ او در عهد اموی ظاهر شد و در مجالس عبدالملک بن مروان و هشام شرکت می‌جست. وفات او را در سال ۱۳۰ هجری گفته‌اند «او در طبقه عجاج است و برخی او را از عجاج برتر دانسته‌اند». (صلاح‌الدین الصفدی، الوافی بالوفیات، ۱۸۲۵۴)

۲۳- ابوطالب

عبدالمناف بن عبدالمطلب بن هاشم پدر حضرت علی علیه السلام در سال ۸۵ قبل از هجرت در مکه متولد شد و سه سال پیش از هجرت رحلت فرمود. او از قهرمانان، و خطیبان و عقلای قریش و از روسای این قبیله بود. حضرت رسول اکرم در خانه او بزرگ شد و پس از بعثت پیامبر تا زنده بود با تمام توان از آن حضرت حمایت کرد. گفته‌اند «ابوطالب بزرگ‌ترین شاعر قریش است» (ابوالعلا المعری، رساله الصاهل و الشاحج، ۱۱۵). و خطبه عقد حضرت رسول اکرم و حضرت خدیجه را ابوطالب (ع) خواند. (المبرد، الکامل، ۱۷۸۹)

۲۴- تمیم بن اُبی (ابن مقیل)

تمیم بن اُبی از بنی عجلان بن عبدالله و کنیه‌اش ابوکعب و از شاعران مخضرم است «او برای اهل جاهلیت گریه می‌کرد و یکصد و بیست سال عمر کرد» (البغدادی، خزانه الادب، ۴۳۹) و در رثای عثمان شعر سرود.

نتیجه

با بررسی این مقاله روشن می‌شود که دین و مذهب، دوران زندگی، سن و تجربه، محل زندگی و حتی میزان کثرت اشعار در ارتباط شعر یک شاعر به عنوان شاهد ملاک عمل صاحب

مجمع‌البیان نبوده است از سوی دیگر مشاهده می‌شود قریب به اتفاق شاعران خصوصاً شعرايي که شعر آنان بیشتر مورد استشهاده قرار گرفته است اصالت عربي دارند. بنابراین شاید اصالت عربي داشتن از پررنگ‌ترین ملاک‌های انتخاب شاعر در تفسیر مجمع‌البیان به‌شمار آید.

منابع

- ۱- ابن أبی ادنیا، عبدالله بن محمد بن عبیدین سفیان، الاشراف فی منازل الأشراف، الموسوعه الشعريه، المجمع الثقافی، ابوظبی، ویرایش سوم ۲۰۰۳ میلادی.
- ۲- ابن تغری بردی، یوسف بن تغری بردی بن عبدالله الظاهری، النجوم الزاهره فی ملوک مصر و القاهره، الموسوعه الشعريه، المجمع الثقافی، ابوظبی، ویرایش سوم ۲۰۰۳ میلادی.
- ۳- ابن الجوالیقی، موهوب بن احمد بن محمد بن الخضر بن الحسن، ابو منصور، شرح ادب الکاتب، الموسوعه الشعريه، المجمع الثقافی، ابوظبی، ویرایش سوم ۲۰۰۳ میلادی.
- ۴- ابن الجوزی، عبدالرحمن بن علی بن محمد، ابوالفرج، المدهش، الموسوعه الشعريه، المجمع الثقافی، ابوظبی، ویرایش سوم ۲۰۰۳ میلادی.
- ۵- ابن الجوزی، عبدالرحمن بن علی بن محمد، أخبار النساء، الموسوعه الشعريه، المجمع الثقافی، ابوظبی، ویرایش سوم ۲۰۰۳ میلادی.
- ۶- ابن حمدون، محمد بن الحسن بن محمد بن علی بن حمدون، التذکره الحمدونیه، الموسوعه الشعريه، المجمع الثقافی، ابوظبی، ویرایش سوم ۲۰۰۳ میلادی.
- ۷- ابن خلکان، احمد بن محمد بن ابراهیم بن أبی بکر، ابوالعباس، وفيات الاعیان، الموسوعه الشعريه، المجمع الثقافی، ابوظبی، ویرایش سوم ۲۰۰۳ میلادی.
- ۸- ابن درید، محمد بن الحسن، الاشتقاق، الموسوعه الشعريه، المجمع الثقافی، ابوظبی، ویرایش سوم ۲۰۰۳ میلادی.
- ۹- ابن رشیق القيروانی، الحسن العمده فی محاسن الشعر و آدابه، الموسوعه الشعريه، المجمع الثقافی، ابوظبی، ویرایش سوم ۲۰۰۳ میلادی.
- ۱۰- ابن سلام الجمحی، محمد بن سلام بن عبیدالله ابو عبدالله، طبقات فحول الشعراء، الموسوعه الشعريه، المجمع الثقافی، ابوظبی، ویرایش سوم ۲۰۰۳ میلادی.
- ۱۱- ابن شاکر الکتبی، محمد بن شاکر بن احمد بن عبد الرحمن، فوات الوفيات، الموسوعه الشعريه، المجمع الثقافی، ابوظبی، ویرایش سوم ۲۰۰۳ میلادی.
- ۱۲- ابن عبدربه الاندلسی، احمد بن محمد، دیوان، الموسوعه الشعريه، المجمع الثقافی، ابوظبی، ویرایش سوم ۲۰۰۳ میلادی.
- ۱۳- ابن قتیبه الدینوری، عبدالله بن مسلم، الشعر و الشعراء، الموسوعه الشعريه، المجمع الثقافی، ابوظبی، ویرایش سوم ۲۰۰۳ میلادی.
- ۱۴- ابن هشام، عبدالملک، السیره النبویه، الموسوعه الشعريه، المجمع الثقافی، ابوظبی، ویرایش سوم ۲۰۰۳ میلادی.
- ۱۵- ابوزید القرشی، محمد بن أبی الخطاب، جمهره أشعارالعرب فی الجاهلیه و الاسلام، الموسوعه الشعريه، المجمع الثقافی، ابوظبی، ویرایش سوم ۲۰۰۳ میلادی.

- ١٦- ابو عبيده، معمر بن المثنى التيمي، الدياج، الموسوعه الشعريه، المجمع الثقافى، ابوظبى، ويرايش سوم ٢٠٠٣ ميلادى.
- ١٧- ابوالعلاء المعرى، احمد بن عبدالله، رساله الصاهل والشاحج، الموسوعه الشعريه، المجمع الثقافى، ابوظبى، ويرايش سوم ٢٠٠٣ ميلادى.
- ١٨- ابوالفرج الاصفهائى، على بن الحسين بن محمد بن احمد بن الهيثم، الأغاني، الموسوعه الشعريه، المجمع الثقافى، ابوظبى، ويرايش سوم ٢٠٠٣ ميلادى.
- ١٩- البطليوسى، عبدالله بن محمد بن السيد، ابومحمد، الحل فى اصلاح الخلل من كتاب الجمل، الموسوعه الشعريه، المجمع الثقافى، ابوظبى، ويرايش سوم ٢٠٠٣ ميلادى.
- ٢٠- البغدادى، عبدالقادر بن عمر، خزانه الادب لب لباب لسان العرب، الموسوعه الشعريه، المجمع الثقافى، ابوظبى، ويرايش سوم ٢٠٠٣ ميلادى.
- ٢١، البيهقى، ابراهيم بن محمد، المحاسن والمساوى، الموسوعه الشعريه، المجمع الثقافى، ابوظبى، ويرايش سوم ٢٠٠٣ ميلادى.
- ٢٢- الثعالبى، عبدالملك بن محمد، لباب الأداب، الموسوعه الشعريه، المجمع الثقافى، ابوظبى، ويرايش سوم ٢٠٠٣ ميلادى.
- ٢٣- الثعالبى، عبدالملك بن محمد بن اسماعيل ابومنصور، الاعجاز و الإيجاز، الموسوعه الشعريه، المجمع الثقافى، ابوظبى، ويرايش سوم ٢٠٠٣ ميلادى.
- ٢٤- الجاحظ، عمر بن بحر، البيان والتبيين، الموسوعه الشعريه، المجمع الثقافى، ابوظبى، ويرايش سوم ٢٠٠٣ ميلادى.
- ٢٥- عبدالرحيم العباسى، بن عبدالرحمن احمد، ابوالفتح، معاهد التنصيص على شواهد التلخيص، الموسوعه الشعريه، المجمع الثقافى، ابوظبى، ويرايش سوم ٢٠٠٣ ميلادى.
- ٢٦- القالى، اسماعيل بن القاسم بن عيذون بن هارون بن عيسى، ابوعلى، الأمالى، الموسوعه الشعريه، المجمع الثقافى، ابوظبى، ويرايش سوم ٢٠٠٣ ميلادى.
- ٢٧- المبرد، محمد بن يزيد بن عبدالاکبر الثمالى، التغازى والمراثى، الموسوعه الشعريه، المجمع الثقافى، ابوظبى، ويرايش سوم ٢٠٠٣ ميلادى.
- ٢٨- المرزبانى، محمد بن عمران بن موسى، ابو عبيدالله، معجم الشعراء، الموسوعه الشعريه، المجمع الثقافى، ابوظبى، ويرايش سوم ٢٠٠٣ ميلادى.
- ٢٩- المعافى، بن زكريا بن يحيى الجريرى، المجلس الصالح الكافى والأئيس الناصح الشافى، الموسوعه الشعريه، المجمع الثقافى، ابوظبى، ويرايش سوم ٢٠٠٣ ميلادى.
- ٣٠- النشابى الاربلى، ابوالمجد اسعد بن ابراهيم بن الحسن، المذاكره فى القاب الشعراء، الموسوعه الشعريه، المجمع الثقافى، ابوظبى، ويرايش سوم ٢٠٠٣ ميلادى.
- ٣١- نشوان الحميرى، بن سعيد، ابوسعيد، الحور العين، الموسوعه الشعريه، المجمع الثقافى، ابوظبى، ويرايش سوم ٢٠٠٣ ميلادى.
- ٣٢- الوزير المغربى، الحسين بن على الحسين، ابوالقاسم، ادب الخواص، الموسوعه الشعريه، المجمع الثقافى، ابوظبى، ويرايش سوم ٢٠٠٣ ميلادى.
- ٣٣- اليافعى، عبدالله بن الاسعد بن على، مرآة الجنان والعبره اليقظان، الموسوعه الشعريه، المجمع الثقافى، ابوظبى، ويرايش سوم ٢٠٠٣ ميلادى.